

המהרי"ל מפראג - פרשנות והיסטוריה

1 באר הגולה - הקדמה.

במה ששלימות האדם בידיעת ובהשגת הנמצאים, היה יותר ראשונה לדעת ולהשיג מהות עצמו ולא יהיה סכל בהשגת עצמו. ובאמת השגה זאת לא קלה היא, כי לא רבים יחכמו בהשגה זאת היא השגת מדריגת עצמו. ואם קלותה היא מצד עצם השגה הזאת, כי רק יפתח עינו ימצא הוא לעצמו כי לא רחוק הוא ולא בשמים להכיר ערך מציאות עצמו אשר אין דבר קרוב יותר מזה. אך רוב בני אדם ישיגו השגה הזאת בחלוק מה שהוא, כי יערוך עצמו לראשונים ויאמר כי גם לו לב, והימים הראשונים אינם טובים מאלה, כי החכמה שנטע יוצר הכל הלא ממקום אחד בא כי אישי המין אחד הוא, והמכשלה הזאת תחת ידם. אך החכמים הם יודעים ערך עצמם לא יעבורו משפט בממונם ומכ"ש בגופם. וזהו נקרא ערך החכמים כאמרם במסכת עירובין (נ"ג, א') "אמר ר' יוחנן לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל ואנו כמלא מחט נקב סדקית. ראשונים- ר"ע אחרונים- ר"א בן שמוע. איכא דאמרי ראשונים- ר"א בן שמוע, אחרונים- ר' אושעיה בריבי. ואנו כמלא נקב מחט סדקית..." הרי הם הודו ולא בושו ונתנו שעור לראשונים וגם לאחרונים והודו בשלהם. ועתה ראה איך שערו הדורות, כי בארו שהראשונים היו כלם שכל, כי האדם הוא מגוף ושכל ובדורות הראשונים גבר כח השכלי על הגוף והיה ידו על העליונה עד שהיה להם לב רחב לקבל החכמה ולא היה להם מונע מן הגוף. ומדמה זה לפתח רחב אשר הפתח עשויה לקבל...

ואמר ואנו כנקב מחט סדקית. פי' כי מדריגת בני אדם עתה הוא מדריגת הגוף שגובר הגוף על השכל, ושעור קבלת השכל כשעור פתח מחט סדקית שהנקב הזה הוא בתכלית הקטנות מה שאפשר ואין נקב יותר קטון, וכך בדורות האלו גובר הגוף על השכל ולא נמצא השכל רק מה שהוא מוכרח להיות לפי צורת האדם. כי האדם במה שהוא אדם אי אפשר שלא יהיה לו שכל, דאם כן היה נמשל כבהמות נדמה. ומאחר ששכלו רק בשביל שיהיה נקרא עליו שם שכל, שעור שלו ביותר קטון כדי שיתקיים בו שם שכל, וזהו שעור הדור הזה שהרי הגוף גובר על השכל. אמנם מה שאמר אב"י ואנן כסיכתא בגודא לגמרא. פי' המושכלות והחכמות אשר הם עמוקות, ואי אפשר ששיגי אותם האדם בעצמו כי אם מרבו אשר רבו ג"כ קבלם, אי אפשר לנו לעמוד עליהם רק מעט מעט, ומן אלו המושכלות העמוקות נכנס בלבינו, רק כמו שיכנס היתד בעץ קשה, שהוא נכנס בו מעט במקום אשר העץ הוא קלוש וטוב לקבל, כך מאותם המושכלות יכנסו אל לבינו מה שהוא קלוש וטוב לקבל לא עיקר הדבר.

והוסיף רבא ואנן כאצבעתא בקירא לסברא. פי' המושכלות שהאדם משיג מעצמו ואין צריך לזה קבלת רב שאינה רק סברא בלבד, הוא כאצבע בקירא. שמי שנתן אצבע בקירא אע"ג שהאצבע חקוק בקירא יכול להטותו לכל צד שירצה, אף הסברא שלנו אינו סברא ברורה שלא יוכל האדם להטות לצד אחר לכל מקום שירצה, אבל יכול האדם להטות הסברא לכל צד שירצה מפני שאינה סברא חזקה שיש לה קיום מבלי נטות ימין ושמאל. והוסיף רבא ואנן כאצבעתא בבירא לשכחה. שאין החכמה שאנו משיגין עומדת בנו שלא יהיה לה הסרה בקלות, רק עומדת בנו כאצבע בבירא שאין לאצבע דביקות לשם והוא קל ההסרה, ומה שקבל לא נקרא זה קבלה כלל לקלות ההסרה. הרי שהם נתנו אשם נפשם, שנפש האדם הוא חסר מן הראוי. ואם היו מי החכמה הלוך וחסור מן דורו של ר"א בן שמוע עד רבי יוחנן, שלא היו מן ר"א עד רבי יוחנן רק כמו ב' דורות או ג' דורות על היותר, שהרי רבי היה תלמידו של רבי אלעזר בן שמוע כדאיתא ביבמות בפרק הערל (פ"ד א') ור' יוחנן היה תלמידו של רבי כדאיתא בפרק אלו טריפות בשמעתא דדרוסה (חולין נ"ד, א') והרי לא היו רק ב' או ג' דורות על היותר. ומה היה עד הנה, שיבשה הארץ בכללה ולא נמצא לחלוחית חכמה. ולא הניח לנו רב יוחנן לעשות בדורות אלו יחוס וערך מה. ודבר זה שהוא מעוט שכלנו הסבה הוא, שדברי הראשונים לנו כספר החתום, ויותר מזה במקום שדברו בחכמות שנעלם ממנו עומק חכמתם והשגתם. ואף אם נבין מה מדבריהם, אל יחשוב האדם כי באנו עד הקצה או עד האמצע, כי כבר הודה אב"י ואנן כסיכתא בגודא לגמרא, ולא השאיר לנו אב"י הוראה על עצמינו. ולכך כאשר ימצא מי מדברי הראשונים דברים רחוקים מן הדעת ומן השכל אשר נטוע בנו, ויחשוב בדעתו מחשבת זר על הראשונים, אין זה רק לסכלות החושב אשר הוא סכל בשתים, יסכל במה שאינו יודע להבין דברי חכמת הראשונים, ויסכל בעצמו יחשוב עצמו חכם ובעל מדע,

שאל"כ היה אומר כי לאשמת הדור האחרון הוא כמו שהוא האמת. ואם יאמר כי כל החכמים בדור הזה כבלי מדע וכל הנבונים כבלי השכל נגד הראשונים, הרי לא יסכל רק באחת שאינו עומד על דברי חכמת הראשונים, אבל יודע ומשיג ערך עצמו ודבר זה נחשב לו חכמה. אשר כבר אמרנו כי לא רבים יחכמו בהשגה זאת אם שהיא קלה שקרוב האדם אל עצמו להכיר אמיתת עצמו, אך הוא כמתנכר ולא ירצה להכיר עצם מדריגתו. אמנם הנותן הודאה על נפשו ולא יעבור דין אונאה על נפשו, חסרונו מכפר לו. וזה כי המכיר והמרגיש בחסרון אשר לו, הרי הוא מרגיש ומכיר המעלה ובזולת זה לא היה מרגיש כלל בחסרון, כי מי שאינו יודע במעלה אינו מכיר בחסרון. ולפיכך היה הכרת החסרון אליו ידיעת המעלה במה, וידיעת המעלה הוא קרוב יותר אליה ממי שאינו מכיר כלל המעלה שאותו אין לו קירוב כלל אל המעלה. וזהו תכלית המדריגה העליונה בדורותינו הכרת חסרונו מן המעלה, ובזה יש לנו קירוב אל מעלת השכל. לא כאשר חושבים עצמינו שלמי השכל, שזהו הרחוק ממנו לגמרי. כי בשר החי הוא מרגיש באיזמל, ובשר המת אינו מרגיש באיזמל, וזה כי במה שאין לו חיים לא ירגיש בחסרון כלל, נמצא כי הכרת חסרונו הוא המדריגה אשר יש לנו. אבל כאשר אנחנו בלתי יודעים ומרגישים כלל שזהו לגודל החסרון בחכמה שהוא אצלינו. ואין צריך להזהיר מזה חכמי ישראל בדור הזה, כי כולם מוזהרים ועומדים בתכלית האזהרה, כי דברי הראשונים הם סיני כל הנוגע בהם ירה או יסקל יסקל, ואם הוא רחוק מדעתו יתן אשם נפשו, רק אם פרחו צרעת המינות במצחו ומזהו אסור לדבר. אך מקרוב באו בשערי התלמוד אשר באמת שערו ננעלו בפני כל איש יודע מבואיו, והמה עברו משער לשער ובדעתם שעמדו על כל בית גנזיו וכל המטמונים ראו, ומצאו בתוכו דברים ראויים להרחיקם, ובשביל זה הוציאו דבת התלמוד אשר תרו אותו, ולא זכרו מה שראוי להם לומר אך חכמי קדם הם אשר עמהם סרה החכמה וחסרה התבונה ונאבד הדעה מבני אדם. ומעתה אם נחריש ימצא לנו חטא ואשמה, כי נשמע דברי בזוי על חכמי עולם, ונשלם רעה תחת טובה, שהם כוונתו לזכות אותנו הדור האחרון ריקי החכמה מחוסרי השכל, ואנחנו נחריש ולא נסיר חרפתם. אבל לבאר הדברים אשר צריך לפרש והם קשים על האדם אשר אינו מבין דבריהם דבר זה אי אפשר, ומכ"ש כאשר האדם מבקש תואנה. אך נבאר קצת דבריהם והוא יהיה עדות וראיה על שאר הדברים אשר דברו גם כי בעזרת המחיה חיים יתבארו הדברים במקומם למושבותם על סדר התלמוד, ולפיכך אם יבקש האדם יותר ימצא במקומו כי באמונה דברו מה שדברו. ואלה הדברים אשר חשבו מחשבת און על חכמי עולם:

2 באר הגולה - באר ששית, עמודים קה-קו.

התלונה הששית, באמרם כי היה נעלם מהם חכמה האנושית הם החכמות אשר לפי שכל האנושי. ולא שהיה נעלם מהם, רק דברו בהם בתכלית הזרות. ודבר זה אם היה כך, היה מורה זה על חסרון הידיעה והרחקה מן האמת. ודבר זה הפך מה שהזכירו עליו חכמים ואיתא בפרק חבית (שבת קמ"ה, ב') אמור לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה אמרה ואם לאו אל תאמרה, הרי שהם הזהירו שלא יאמר החכם דברים שהם בלתי ברורים, מכ"ש שלא לומר דברים זרים רחוקים שאף לעינים נראה כי הדבר הוא זר. והפירוש אמור לחכמה אחותי את, לשון אחות מלשון אחוי. ואמר הכתוב שתהיה החכמה מחוברת אליו לגמרי, ר"ל ברור בודאי ואז הדבר הוא בשכלו ובדעתו בחבור הגמור, אבל דברים שהם מסופקים ומכ"ש כשהם רחוקים דבר זה אין לו חבור עמו. וזהו אמור לחכמה אחותי את שאין לך חבור יותר כמו אחותך, ולכך פשוט איסורה כי עריות הם הקרובים אל האדם ולכך נאסרו, ואמר אם הדבר קרוב לך כמו אחותך שערות זאת היא קרובה ביותר, כי אחותו היא עמו כמו בשר אחד לגמרי אבל האב והבן או הבת במה שזהו האב וזהו תולדה יש להם הבדל ואינם שוים, אבל האח והאחות הם שוים לכך לשון אח ואחות מלשון אחוי, לכך אם ברור לך הדבר וקרוב לך כאחותך שהיא אסורה אמור החכמה ואם לאו אל תאמר. הרי כי הם הזהירו שלא יאמר דברים שאינם ברורים, מכ"ש דברים זרים ורחוקים מדעת האדם, והחכמות שאמרו עליהם שדברו בהם זרות היא החכמה טבעית וחכמה לימודית. וכבר נתבאר לך, כי כל שהביאום לדבר זה לחשוב על חכמים כך, זהו מה שמצאו בדבריהם שנתנו סבות לדברים טבעיים שנתהוים בעולם, והיה נראה להם כי הסבות האלו הם רחוקים שיהי' דבר זה סבה טבעית, ובשביל זה אמרו עליהם שהיו רחוקים מהחכמות האלו. אבל אין האמת כך כלל, כי לא באו חכמים לדבר מן הסבה הטבעית כי קטון ופחות הסבה הטבעית, כי דבר זה יאות לחכמי הטבע או לרופאים לא לחכמים, אבל הם ז"ל דברו מן הסבה שמחייב הטבע. והמכחיש דבר זה מכחיש האמונה והתורה כמו שהתבאר למעלה שאמרה תורה על אות הקשת (בראשית ט') וראיתה לזכור ברית עולם, וחכמי

הטבע נתנו סבה טבעית לקשת כמו שידוע מדבריהם. אבל הדבר הוא כך, שהסבה אשר נתנה התורה הוא הסבה שלכל דבר יש סבה טבעית מחייב אותו, ועל אותה הסבה הטבעית יש סבה אלקית והוא סבת הסבה ומזה דברו חכמים. כי לאדם אל צורתו ומספר אבריו יש סבה טבעית, שאין ספק כי יש לדבר זה פועל טבעי, ומכל מקום יש לאותה סבה אלוקית שעל סבת הסבה אמר (בראשית א') ויברא אלקים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו. ולכך החושבים עליהם כי רצו הם ז"ל להעדיר הסבה הטבעית ולכך לא רצו בסבה שנתנו הם ז"ל דבר זה הוא שוא. אמנם גם סבת הסבה שנתנו הם ז"ל לא עמדו על דבריהם להבין דבריהם כי רחוק ממנה, וזה כי לקחו דבריהם בהבנה ראשונה מבלי שנתנו לב להבין אמתת הדברים כי דבריהם הם בנסתר ובנעלם ולכך דברו עליהם עתק, וכן בסבות שנתנו בחכמה הלימודית אין הדברים סבה ראשונה רק סבת הסבה:

3 באר הגולה - באר ששית, עמוד ק"ז

עוד שם, ג' דברים קולן הולך מסוף העולם עד סופו קול גלגל חמה וקול המונה של מלכות רביעית וקול נשמה בשעה שיוצאה מן הגוף ו"א אף לידה ו"א אף רדיא ובעי רבנן רחמי אנשמה בשעה שיוצאה מן הגוף ובטלוהו. וכבר התבאר למעלה, כי הכח אשר הוא יוצא אל הפעל נקרא קול כי הקול הוא יוצא אל הפעל. וכבר התבאר לפני זה כי הש"י נתן לחמה כח פועל בכל העולם, ולכך אמר כי קול חמה הולך מסוף העולם עד סופו. ואף כי למעלה אמר אלמלא קול המונה של רומי היה קול גלגל חמה נשמע, אין זה קשיא דמ"מ קולם הולך רק שאינו יוצא אל הפעל הגמור ולכך אינו נשמע. וכן קול המונה של רומי, שנתן להם הממשלה בעולם לכך קולם הולך מסוף העולם עד סופו מצד הממשלה שמתפשט בעולם ויוצא לפעל, וקול נשמה בשעה שיוצאת מן הגוף, כי הנשמה היא נבדלת בלתי גשמית, וכאשר הנשמה היא בגוף יש עליה משפט גוף גשמי שהגשמי מוגבל, אבל כאשר יוצא מן הגוף והיא נעשה נבדלת בלתי גשמית שאינו מוגבל, נחשב זה שהוא מסוף העולם עד סופו. ואמר כי בעו רבנן רחמים על זה, פירוש אף כי הנשמה היא מוטבעת בגוף וכאשר היא יוצאת ודבר זה הוא מסוף העולם עד סופו, מ"מ השכל נבדל מן הגוף ואינו מוטבע בגוף, ומצד הזה אין דבר זה ראוי וזהו הרחמים שהיו מבקשים על זה. ו"א אף לידה, כי האדם במה שהוא בריאה עליונה מאוד עד שנחשב כמו כל העולם וכמו שתמצא בזה הרבה, ולפיכך אף הלידה כאשר האדם בא לעולם ויוצא אל הפעל נחשב פעל זה מסוף העולם עד סופו. וכן יש לפרש כאשר נטלה נשמתו ממנו, מאחר שהוא בריאה עליונה ונחשב כמו כל העולם, שכך אמרו (סנהדרין ל"ז, א') השופך דם נפש אחד כאילו החריב את כל העולם כולו וכן ההפך המקיים נפש אחד כאלו קיים את כל העולם כולו, ולכך פעל זה הוא מסוף העולם עד סופו. ו"א אף רדיא, כי השקאת המטר יוצא אל הפעל להשקאת כל העולם, אף אם אינו משקה כל העולם, מ"מ כח הפועל הוא מסוף העולם עד סופו. כלל הדבר הכח אשר יוצא אל הפעל נקרא קול לפי שהקול יוצא אל הפעל, ואלו אשר זכרו כוחם יוצא אל הפעל לגמרי, ולכך נקרא שקולם נשמע מסוף העולם עד סופו. ואין האדם יכול לכוון ולבאר הכל בכתב ולבאר עצם הדברים באמיתתם, מכל מקום פתח מפולש פתחנו. וכאשר תבין דברי חכמה, כי כל אלו שזכר פעל שלהם בכח ובגבורה דכתיב (שופטים ה') כצאת השמש בגבורתו, וכח מלכות רביעית פועלת בגבורה שלכך ראה דניאל (דניאל ב') די תיהו תקיפא כפרזלא מפני שהיא פועלת בכח כמו הברזל, ויציאת הנשמה הוא בגבורה, וכן הלידה שנאמר (בראשית ל') ויפתח אלהים את רחמה, וכן הגשמים כדאיתא בפרק קמא דתענית (ב', א') אצל מזכירין גבורת גשמים וכבר בארנו בחבור גבורת ה' גם כן. ולכך נזכרו כלם בברכת אתה גבור לעולם ה', מלך ממית ומחיה והכל בדין ובגבורה, ומתיר אסורים זהו הלידה שמוציא אותו מן האסורין כמו שהוא ידוע, ומוריד הגשם זו רדיא שגם הוא בגבורה שמביא המטר מעליונים לתחתונים והוא בגבורה. והנה כל אלו הם בגבורה, רק המונה של מלכות רביעית וכן החמה לא נזכר, כי אין ראוי להזכיר בברכה בתפילה שבח אלו שנים. ומחמת שהם בגבורה קולם נשמע מסוף עולם עד סופו, כי מדת הגבורה לא יתחלק דבר זה והוא מסוף העולם עד סופו כי לא יתחלק דבר שהוא בדין כלל ודבר זה הוא עמוק מאוד מאוד והוא סתרי החכמה, אבל העירותיך על דברי חכמים בקצת הבנה מדבריהם העמוקים מני ים. ומפני שכלם הם בגבורה וכל גבורה בכח דין, לכך נשמעים בכל העולם כי לא יתחלק כמו שהתבאר ודי בזה:

פרק קמא דראש השנה (כ', ב') אמר ליה אבא אבא דר' שמלאי לר' שמואל ידע מר האי מלתא דתני בסוד העבור נולד קודם חצות נולד אחר חצות אמר ליה לא אמר ליה מדהא לא ידע איכא נמי מילתא אחרנייתא דלא ידע מר כי סליק ר' זירא

שלח להו זו שאמר אבא אבוה דר' שמלאי מחשבין את תולדתו נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה לא נולד קודם חצות בידוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה למאי נפקא מינה אמר רב אשי לאכחושי סהדא אמר ר' זירא אמר רב נחמן עשרים וארבע שעות מכסי סיהרא לדידן שית מעתיקא ותמני סרי מחדתא לדידהו שית מחדתא ותמני סרי מעתיקא למאי נפקא מינה אמר רב אשי לאכחושי סהדא ע"כ. פי' רש"י ז"ל זו שאמר אבא אבוה דר' שמלאי לפני שמואל ולא ידע לפרשה מה חלוק בין נולד קודם חצות ובין נולד לאחר חצות, אני אפרש לכם מחש

4 באר הגולה - באר שבעית, עמוד קמ"א

הבאר השביעי מים טהורים. זכים צרופים וברורים. מכל עירוב נבדלים ושומרים. מכל סיג ופסולת מוסרים. עומדים לדור דורים. צלולים ולא עכורים. יפים ללב ולעינים מאירים:

התלונה השביעית מה שהם מלינים על דברי חכמים, שהעבירו חוק ומשפט אלה אשר אינם חכמים, וכאילו היה זה להתגדל עצמם ולהנקם מהם. וכן מה שאמרו על אשר אינם מכלל דת ישראל שהעבירו משפטם בדברים אשר יוצאים מן הדת והשכל, ודבר זה אין ראוי, כי כל בני אדם הם בראוי מעשה ידיו, ובזה הרבו התלונה מאוד, כי העולה והשקר ראוי לשנוא ולרחק. וגם בזה יצא כאור נוגה משפט צדקם כי אין עולה בפיהם ותרמית בלשונם:

בפרק אלו עוברין (פסחים מ"ט, ב') אמר רבי אלעזר ע"ה מותר לנוחרו ביה"כ שחל להיות בשבת אמרו לו תלמידיו ר' אמור וכו' אמר להן זה טעון ברכה וזה אינו טעון ברכה ואמר ר"א עם הארץ אסור לאכול בשר ואמר ר"א עם הארץ אסור להתלוות עמו שנאמר כי היא חייך ואורך ימך אם על חייך לא חס על חיי חבירו לא כל שכן אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יהונתן עם הארץ מותר לקרעו כדג אמר ר' יצחק ומגבו אמר ר' עקיבא כשהייתי ע"ה אמרתי מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור אמרו לו תלמידיו אמור ככלב זה נושך ושובר העצם וזה נושך ואינו משבר העצם ע"כ. וגם בזה אמרו שחסרו משפט שאר בני אדם אשר לא יחכמו וכזה לא יעשה. ויש לך לדעת כי דברי חכמים נאמרים באמת ובצדק. ואם כי כבר הרב הגדול על כל גדולי האחרונים רב אלפס ז"ל, נתן טעם בדברים אלו כמו שמבואר במקומו ע"ש. אמנם יש לך לדעת, כי דבר זה יובן על אמיתתו, כאשר תדע כי אין הדברים האלו אמורים רק באותם בני אדם הנבדלים מן התורה מכל וכל ואין להם שיתוף וחיבור אל התורה, והם מן אותם עמי הארץ שאמר עליהם ר"ע שאומרים מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור, הם שנבדלים לגמרי מן התורה והם נחשבו כבהמות נדמו. אבל אותם שיש להם חיבור וצירוף אל ת"ח, נחשבים כמשפט ת"ח, כי המחובר לדבר הרי הוא כמוהו. וזה כי האדם נקרא בשם אדם בשביל נפש המדברת שבו, כדכתיב (בראשית ב') ויהי האדם לנפש חיה ותרגם אונקלוס והוא אנשא לרוח ממללא. ובודאי גם על גופו הוא שם אדם, מפני שכל האברים מתחברים אל נפש מדברת ועל כולם יקרא שם אדם. וכך כאשר האדם יש לו חבור אל השכל הוא הת"ח, כאשר יש לו חבור אליו נכנס בגדר עמו. ולכך אמרו (כתובות ק"א, ב') לאהבה את ה' אלקיך וגו' ולדבקה בו וכי אפשר להדבק בשכינה והלא אש אוכלת הוא אלא הדבק בת"ח כאילו דבק בשכינה. ודבר זה מפני כי הת"ח יש לו דביקות בשכינה בשביל שיש בתלמיד חכם שכל אלקי, ולפיכך הדבק בת"ח שיש לו דביקות בשכינה יש גם לו דביקות בשכינה אף כי אינו ת"ח כלל, ודבר זה יתבאר בסמוך. ואינו מדבר רק מי שהוא שונא ת"ח ומרחיק עצמו מהם, בזה מדבר לא בענין אחר. ולכך מביא כאן אמר ר"ע כשהייתי עם הארץ אמרתי מי יתן לי ת"ח וכו', אדם כזה בודאי אינו מכלל הנבראים כלל, שכל הנבראים אף הב"ח נבראו לצורך האדם ובזה יש להם חבור אל האדם שהוא שלימות הבריאה, אבל האדם כמו זה אין לו צירוף וחבור אל דבר שהוא עיקר הבריאה ומפני כך הוא גרע מהם. ולפיכך כל ב"ח טעון ברכה, כאשר שוחטין אותו לצורך האדם א"כ הב"ח נברא לצורך האדם ועל זה ראוי לברך, אבל ע"ה אשר הוא שונא ת"ח אין לו חבור אל ת"ח שהוא הבריאה בשלימות ואל הבריאה הזאת ראוי שיתחבר הכל.